

KAIP TEN IŠ TIKRŲJŲ BUVO VALDANT A. BRAZAUSKUI

DR. ALGIS BITAUTAS

Grybkauskas Saulius, Tamošaitis Mindaugas. *Epochų virsmo sūkuriose: Algirdo Brazausko politinė biografija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2018, 416 p.

Pirmasis nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos Prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas ištisus dešimtmečius buvo viena svarbiausių ir populiariausių Lietuvos asmenybių. Tačiau jo veikla visuomenėje skatina ir nuomonių poliarizaciją. Viena vertus, nors viešojoje erdvėje sovietmetis traktuojamas kaip okupacijos laikotarpis, bet daugumai žmonių, ypač vyresnio amžiaus, A. Brazausko asmenybė simbolizavo saugumą, ūkiškumą, artimumą kiekvienam piliečiui. Šis tvirto stoto politikas, ariantis vagą, yra daug arčiau žmogaus negu profesorius Vytautas Landsbergis, sėdintis prie fortepijono. A. Brazausko asmenybė yra labai stipriai įsirežusi į kolektyvinę atmintį kaip stipraus, tvirto šeimininko, gebančio puikiai tvarkyti valstybę lyderio. Todėl, matyt, neatsitiktinai jam buvo klįjuojamos pravadės: Lietuvos ažuolas, Uola, Paskutinis politikos mohikanas... Antra vertus, kita Lietuvos gyventojų dalis A. Brazauską peikia dėl komunistinės praeities. Iki šiol prisimenamos kai kurios, šiandien skandalingai skambančios paskutinio Tarybų Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmojo sekretoriaus citatos, pavyzdžiui, apie trispalvę: „Kol kabės šitas skuduras, aš nekalbėsiu“ (šie žodžiai ištarti Sąjūdžio mitinge, vykusiame Katedros aikštėje išlydint Lietuvos delegatus į IX partinę konferenciją, 1988).

Vis dėlto kyla klausimas, ar tikrai taip yra kalbėjęs A. Brazauskas, o gal tai tariamai sakyti dalykai? Atsakymo ieškojau naujausioje dviejų istorikų dr. Sauliaus Grybkausko (Lietuvos istorijos institutas) ir doc. dr. Mindaugo Tamošaičio (Lietuvos edukologijos universite-

tas) knygoje „Epochų virsmo sūkuriuose: Algirdo Brazausko politinė biografija“¹.

Apie A. Brazauską yra rašę jo bendražygiai², tačiau dažnu atveju šios knygos gali būti subjektyvios. Todėl S. Grybkausko ir M. Tamošaičio parengtoje monografijoje iš esmės pirmą kartą pateikiamas argumentuotas istorikų požiūris, gausiais archyviniais šaltiniais, interviu medžiaga ir literatūra besiremiantis požiūris į vieno iš svarbiausių Lietuvos vadovų politinę veiklą. Monografijos autoriai – jaunosios kartos lietuvių istorikai. S. Grybkauskas ne vienus metus tyrinėja sovietinę nomenklatūrą³, o M. Tamošaičio tyrinėjimų laukas labai platus – Lietuvos politinių partijų istorija, modernių laikų Lietuvos parlamentarizmo raida, lietuvių rašytojų politinė veikla XX a. ir naujausių laikų Lietuvos politinė istorija⁴. Dėl publikuotų darbų gausos⁵

¹ Grybkauskas, S.; Tamošaitis, M. *Epochų virsmo sūkuriuose: Algirdo Brazausko politinė biografija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2018, 416 p.

² Pavyzdžiui, Geleževičius, R. Algirdas Mykolas Brazauskas, *Lietuvos Respublikos Prezidentai*, Vilnius, 1995, p. 397–506; Juozaitis, A. *Išvermės metai ir A. Brazauskas*, Vilnius, 2000; Ilgūnas, G. *Lietuvos Respublikos XII Vyriausybė 2001–2004*, Vilnius, 2004; Ilgūnas, G. *Algirdas Brazauskas*, Vilnius, 2009; Žmogus laiko taikinyje. Algirdas Brazauskas draugų ir oponentų akimis, sudarė Vilius Kavaliauskas. Vilnius, 2013 ir kt.

³ Grybkauskas, S. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985*. Vilnius, 2011; Grybkauskas, S. *Lietuviškoji nomenklatūra 1956–1990 metais: tarp sovietinės sistemos ir neformalių praktikų*. Vilnius, 2015; Grybkauskas, S. *Sovietinis „generalgubernatorius“: Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose*. Vilnius, 2016.

⁴ Blažytė-Baužienė, D.; Tamošaitis, M.; Truska, L. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius, 2009.

⁵ Tamošaitis, M. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius, 2010; Tamošaitis, M. *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: rašytojo tragedija politikoje*. Vilnius, 2012; Tamošaitis, M. *Skausmingas praregėjimas. Lietuvių rašytojai Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu*. Vilnius, 2014; Tamošaitis, M. *Prieštaringas iš(si)laisvinimas: lietuvių rašytojai tautinio atgimimo laikotarpiu*. Vilnius, 2014; Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius, 2014; Tamošaitis, M. *Istorija ir visuomenė. „Lietuvos kovų ir kančių istorijos“ leidybos peripetijos*. Studija. Vilnius, 2014;

M. Tamošaitį galima drąsiai vadinti vienu produktyviausių šių dienų istoriku. Darbai buvo pasidalinti atsižvelgiant į mokslininkų interesus: S. Grybkauskas atliko tyrimus ir parengė monografijos dalis apie A. Brazausko vaikystę, mokymąsi, veiklą sovietmečiu, chronologiškai imdamas laikotarpį iki Sąjūdžio pradžios, o knygos dalį apie A. Brazausko veiklą Sąjūdžio ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu išanalizavo M. Tamošaitis (p. 12).

Monografijoje atskleidžiamos A. Brazausko kaip politiko augimą lėmusios aplinkybės ir veiksniai, aptariama šio politiko Lietuvos ekonominių ir socialinių interesų samprata. Daug dėmesio skiriama A. Brazausko santykiams su Maskva, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio vadovybe, jo užimtai pozicijai Lietuvai vaduojantis iš TSRS, atkuriant Lietuvos nepriklausomybę. Pateikiama A. Brazausko kaip partinio politiko veiklos analizė, jam veikiant LKP, kuriant savarakišką kompartiją, ją pertvarkant į LDDP, pagaliau šią partiją sujungiant su LSDP į vieną kairiosios ideologijos politinę partiją. Knygoje keliama daug probleminių klausimų. Pavyzdžiui, kodėl A. Brazauską lydėjo sėkmė pirmuose demokratinuose Lietuvos Respublikos prezidento rinkimuose? Pabrėžtina, kad 1993 m. prezidento rinkimuose A. Brazauskas sulaukė 1 310 164 (60,17 %) rinkėjų palaikymo (p. 270). Nė vienas vėlesnis Prezidentas nėra turėjęs tokio didelio rinkėjų pasitikėjimo. Vis dėlto ši knyga yra ne tik pasakojimas apie vieną žmogų, bet ir apie visą to laikotarpio žmonių kartą, patyrusią okupaciją, išgyvenusią intensyvią sovietizaciją, dirbusią, kūrusią vėlyvuojū sovietmečiu ir tapusią nepriklausomybės atkūrimo dalyve bei liudininke. Nagrinėjama, kaip pasikeitė Lietuva šios asmenybės prezidentavimo laikotarpiu ir vėliau, jam vadovaujant šalies Vyriausybei.

Kaubrys, S.; Tamošaitis, M. *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų*. Vilnius, 2013; Tamošaitis, M.; Svarauskas, A. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 m.* Vilnius, 2014; Bumblauskas, A.; Eidintas, A.; Kulakauskas, A.; Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija*. Vilnius, 2012; Bumblauskas, A.; Eidintas, A.; Kulakauskas, A.; Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija kiekvienam*. Vilnius, 2018 ir kt.

Net ir šiais laikais, Lietuvai minint valstybės atkūrimo šimtmetį, „Delfi“ surengtoje apklausoje „Šimtmečio žmonės“, visuomenės nuomone, triumfavo Prezidentas Antanas Smetona, o antroje vietoje atsidūrė pirmasis nepriklausomybę atgavusios Lietuvos Prezidentas, ilgametis Lietuvos komunistų partijos pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas⁶. Pabrėžtina, kad visuomenės nuomonė stipriai skyrėsi nuo „elito“ vertinimų, kur atitinkamai pirmas vietas užėmė Jonas Basanavičius ir V. Lansbergis. Todėl nagrinėjama knyga – iš esmės pirminis šaltinis, leidžiantis skaitytojams suvokti nesenus, 30 metų įvykius, kurie dažnai lėmė mūsų dabartį.

Pasirodžiusią knygą itin kritiškai įvertino jaunas istorikas Antanas A. Terleckas, Lietuvos laisvės lygos vadovo ir A. M. Brazausko oponento Antano Terlecko anūkas. Jo recenzijoje „Kaip apversti epochą?“ ypač kliuvo M. Tamošaičio parašyti daliai⁷. Minėta recenzija puikiai parodo, kad mums vis dar sunku atsiriboti nuo savo asmeninių priklausomybių. Kiekvienas istorikas visų pirma yra lietuvis arba lenkas (tautinė priklausomybė), konservatorius arba socialistas (politinė), tikintis arba ateistas (religinė) ir pan., todėl kalbant, rašant apie prieštarą vertinamas asmenybės būtinas įvairių perspektyvų požiūris. Raktas į daugialypę perspektyvą yra kitų nuomonių supratimas. Maria Luisa Black nurodo šiuos įvairių perspektyvų metodo aspektus: 1) *trijų ir daugiau taisyklė* – vienas požiūris yra uždaras, du požiūriai sukelia konfliktą, trys ar daugiau požiūrių suteikia tikrą įvairovę; 2) *subalansuoti medžiagą ne vien tik nacionaliniu, religiniu ar etniniu požiūriu* – juk visada yra daugiau nei vienas brito, protestanto, kataliko, musulmono, serbo ar Kosovo piliečio požiūris; jauni-

⁶ Lietuviai žavisi Smetona ir Brazausku: mums iki šiol reikia šeimininko. Interneto prieiga: <<https://www.delfi.lt/multimedija/delfi-simtmečio-zmonės/lietuviai-zavisi-smetona-ir-brazausku-mums-iki-siol-reikia-seimininko.d?id=77188069>> [žiūrėta 2018 11 10].

⁷ Terleckas, A. A. Kaip apversti epochą? *Naujas židinys-Aidai*. 2018, Nr. 6, p. 72–73. Interneto prieiga: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-10-10-kaip-apversti-epocha/172267>> [žiūrėta 2018 11 11].

mas turi būti mokomas, kad visi žmonės turi kelias priklausomybes; 3) *turėtų būti ne tik valdovų ir lyderių požiūris* – regos kampas gali būti jaunų ir senų žmonių, jis gali būti miesto ir kaimo, lokalus, regioninis, nacionalinis ar globalus; 4) *bandymas apimti viską yra neišsamus* – stebuklingų žodžių „didysis paveikslas“ (angl. *big picture*) vartojimas atveria galimybę pasirinktą temą dėstyti neatsiejant nuo konteksto⁸. Ar knygos autoriams pavyko atsiriboti nuo dviejų Lietuvą draskiusių ir tebedraskančių stovyklų „brazauskininkų“ ir „landsbergininkų“ priešstatos? Gal todėl ir buvo atsakyta pirminio knygos pavadinimo „Žmogus, jungęs epochas. Algirdo Brazausko politinė biografija“⁹.

Viena stipriausių knygos sudedamųjų dalių – tai S. Grybkausko darytų interviu su buvusiais nomenklatūrininkais duomenų bazė. S. Grybkauskui pavyko atskleisti, kaip darbas ir aplinka suformavo A. Brazausko asmenybę. Iš pradžių vadovaujant Kauno hidroelektrinės (dab. Kauno Algirdo Brazausko hidroelektrinė) statyboms, vėliau būnant Statybinių medžiagų pramonės ministru, dar vėliau Valstybės planavimo komiteto pirmininko pavaduotoju (p. 60). Pasak autoriaus, būtent čia ir įvyko A. Brazausko asmenybės virsmas – jis išmoko būti lankstesnis, pasitelkti diplomatinis sugebėjimus pateikdamas vienokį ar kitokį sprendimą Centro komitetui arba tuometinei Ministrų Tarybai. Įžvelgtinas ir svarbus A. Brazausko kaip politiko bruožas – sugebėjimas ieškoti ir rasti bendrų sąlyčio taškų, užuot didinus konfliktą (p. 98). S. Grybkauskas ėmėsi nelengvos užduoties atsakyti į klausimą: ką šiandien reiškia „būti sovietiniu“? Žmonių skirstymas į kolaborantus ir prisitaikėlius nedaug ką gali pasakyti. Atsisakoma visko, kas buvo sukurta sovietinės okupacijos metais. Ne pokario partizanai, ne disidentai, ne iševiją išvadavo Tėvynę. Milijonai *tarybmečio* žmonių

⁸ Bitautas, A. *Daugiaperspektyvio požiūrio ugdymo raiška Lietuvos istorijos vadovėliuose*: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, edukologija (07 S). Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2018, 288 p.

⁹ Kai prisimenamas žmogus... Interneto prieiga: <<http://www.kaisiadoriumuziejus.lt/kai-prisimenamas-zmogus/>> [žiūrėta 2018 11 11].

1988–1990 m. įsiliejo į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį¹⁰. Šis mokslininkas įrodė, kad tos kartos žmonių sąmonėje atmintis apie buvusią Lietuvos Respubliką jungėsi su naujai diegiamomis sovietinėmis normomis, taip atsirado ypatinga savito mentaliteto technokratų karta.

Dar sunkesnis uždavinys teko M. Tamošaičiui, kuris pasiremdamas gausia archyvine medžiaga (LSDP centrinis archyvas), publikuotais atsiminimais (ypač Valdo Adamkaus, Vladimiro Beriozovo, Liongino Šepečio ir kitų), interviu (su Česlovu Juršėnu, Justu Vincu Paleckiu ir kitais), ėmėsi nagrinėti daugybę probleminių klausimų. Pirma, mėginta išaiškinti, kaip atsitiko, kad A. Brazauskas buvo vienintelis aukščiausiojo LKP elito atstovas, sugebėjęs tapti demokratišku visuomenės vadovu. Šiuo atžvilgiu jo, kaip politiko, demokratinė evoliucija yra unikali ne tik Lietuvoje, bet ir visame pokomunistiniame pasaulyje. Maža to, A. Brazauskas yra vienintelis Lietuvos politikas, užėmęs visus aukščiausius valstybės postus, jis – ir Prezidentas, ir Seimo pirmininkas, ir premjeras (p. 7). Verta pripažinti, kad atkūrus nepriklausomybę jos aušros euforija slūgo, o gyvenimas „kaip Švedijoje“ pasirodė dar labai tolimas. Čia ir slypi esminė Lietuvos nelaimių priežastis. M. Tamošaitis nevengia išryškinti pačių jautriausių ir nemalonių nepriklausomos Lietuvos realijų. Pavyzdžiui, rašydamas apie Sąjūdį, istorikas teigia, kad „V. Landsbergis ir jo šalininkai daug prisidės prie to, kad Sąjūdis jau nepriklausomybės pradžioje virs ne tautą vienijančia, bet decentralizuojančia ir skaldančia organizacija“ (p. 198). Kita vertus, regis, ši mintis apie prof. V. Landsbergį taip patiko M. Tamošaičiui, kad ji knygoje kartojama net kelis kartus (p. 210, 212, 321 ir kt.). Daug karčios kritikos tenka V. Landsbergiui ypač tuomet, kai jis siekė prezidento posto (p. 231, 234–235 ir kt.). Pabrėžtina, kad nepriklausomybės pradžioje dešinieji ultraradikalai mėgino susidoroti su buvusiais komunistais (tarp jų ir pačiu Prezidentu A. Brazausku), susprogdintos net kelios bombos (p. 230). M. Tamošaitis rašo: „Krinta į akis tai, kad <...> panašiomis situacijomis A. Brazaus-

¹⁰ Andriukaitis, V. P. *Justino Marcinkevičiaus laikas*. Vilnius, 2016.

kas išliks susitvardantis politikas (paradoksalu, tačiau komunistas elgėsi pagal krikščioniškus principus), ką ne visada buvo galima pasakyti apie jo politinių priešininkų stovyklą“ (p. 223).

Knygoje pirmą kartą mėginama išnagrinėti įsisenėjusius stereotipus, pavyzdžiui, kur lemtinę sausio 13-ąją buvo A. Brazauskas? Istorikas M. Tamošaitis, remdamasis faktais, nustatė, kad A. Brazauskas pagal išgales su kitais valdžios atstovais bandė ieškoti sprendimų, kaip išeiti iš katastrofiškos padėties (p. 216). Nauja monografijos perspektyva, kuri reikalautų atskiro tyrimo, būtų vadinamieji „politiniai perbėgėliai“. Autorius akcentuoja: „Apskritai pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės lūžio metais būta daug „atsivertimų“ net ir šimtu aštuoniasdešimt laipsnių kampu – kai kurie dar neseniai buvę komunistai jau save reprezentavo kaip kitos, vadinamosios „tikrai patriotinės“ partijos narius. Tokių asmenų buvo nemažai Sąjūdyje, liberalų, centro, socialdemokratų ir kituose politiniuose judėjimuose, kurie kaip grybai po lietaus ėmė dygti Lietuvoje nepriklausomybės pradžioje. Dalis pasitraukusiųjų iš LKP (arba LDDP) surado sau užuovėją kitoje partijoje, o svarbiausia – vadinamieji ekskomunistai aršiausiai puolė savarankišką LKP“ (p. 246).

Monografijoje atskleisti iš esmės patys svarbiausi Lietuvai įvykiai: A. Brazauskui valdant Lietuva visose srityse toliau tvirtino savo valstybingumą, vykdė esmines reformas; buvo įgyvendinamas valdžios funkcijų atkūrimas, tvirtinama demokratija, įteisinta plati žiniasklaidos laisvė; gerėjo šalies ekonominiai rodikliai. Lietuva tapo daugelio tarptautinių organizacijų nare, užmezgė ir išplėtojo dvišalius ryšius su Europos ir kitų žemynų valstybėmis, susitaikė ir nustatė gerus santykius su kaimynais. Pavyzdžiui, 1993 m. A. Brazauskas buvo už visišką Rusijos kariuomenės išvedimą iš Lietuvos, 1995 m. Izraelyje sakdamas kalbą, jis atsiprašė už tai, kad dalis lietuvių dalyvavo Holokauste Antrojo pasaulinio karo metais, ir kita. Visi šie svarbiausi šalies politiniai įvykiai ir A. Brazausko vaidmuo tuose įvykiuose knygoje gana objektyviai nušviesti.

Kita vertus, skaitant knygą iki galo liko neaišku jau anekdotiniu simboliu tapusio viešbučio „Draugystė“ privatizacija ir istorija, kaip jis atiteko tuometinei draugei Kristinai Butrimienei, būsimai antrajai A. Brazausko žmonai. Neatskleisti politiko santykiai su šeimos nariais, privatizacijos „skandalai“, būti ar nebūti dalykai. O tai galima vertinti kaip pačią silpniausią knygos dalį (p. 324–325; 351). Suprantama, istorikas – ne teisėjas, bet lieka neaišku, kodėl valdant A. Brazauskui suvešėjo korupcija ir nepotizmas, kuris trumpai apibūdinamas AMB. Kita vertus, M. Tamošaitis negaili kritikos, į gyvenimo pabaigą A. Brazauskas išvaistė turėtą populiarumą ir gerokai pakenkė savo įvaizdžiui visuomenėje. Buvusi Uola po savęs nepalikto stipraus lyderio, gebėjusio vadovauti kairiųjų partijai, tai pamažėl privedė prie 2018 m. socialdemokratų susiskaldymo į „paluckininkus“ ir „kirkilininkus“ (p. 353–354). Visa tai leidžia kalbėti apie labai rimtą Lietuvos kairiosios politinės minties krizę, kuria gali pasinaudoti politiniai socialdemokratų konkurentai.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad S. Grybkauskas ir M. Tamošaitis knygoje pasakoja sudėtingą A. Brazausko virsmą iš pramonės planuotojo sovietmečiu į nepriklausomos Lietuvos politikos mohikaną. Ši monografija yra arba galėtų tapti tikru mūsų visuomenės išbandymu – tikėtina, kad vieniems A. Brazauskas ir toliau liks tik komunistas, kitiems – stiprus, telkiantis lyderis, savotiškas paprastų žmonių prezidentas. Galbūt tiesa slypi šių dviejų skirtingų stovyklų „landsbergininkų“ ir „brazauskininkų“ viduryje. Nepriklausomoje Lietuvoje jau spėjo užaugti nauja karta, kuri savaip vertins nesenos praeities įvykius. A. Brazausko ir jo kartos politikų, kaip V. Landsbergio, Romualdo Ozolo, Vytauto Petkevičiaus, Kazimiros Danutės Prunskienės ir kitų, veiklos tyrimai mums leistų geriau suprasti sovietinio lietuvio tapsmą, jo virsmą ir kaitą nepriklausomoje Lietuvoje. Tikėkimės, kad ateityje panašaus žanro biografijų tik daugės.